

УДК 349.2

<https://doi.org/10.34142/23121661.2021.33.16>orcid.org/0000-0001-6042-2967

© Ілющенко А.С., 2021

А.С. ІЛЮЩЕНКО**СВОБОДА ПРАЦІ ТА ЗАБОРОНА
ПРИМУСОВОЇ ПРАЦІ****A. ILIUSHCHENKO****FREEDOM OF LABOR AND PROHIBITION
OF FORCED LABOR**

Анотація. У статті порушено проблему розуміння свободи праці та заборони примусової праці. Автор намагається розглянути природу цих правових конструкцій. Окремо розглядається проблема порушення свободи праці в умовах коронавірусної інфекції COVID-19. Проведено аналіз досліджень науковців та висловлена власна думка з цього питання. Запропоновано шляхи вирішення актуальних питань із цієї теми.

Ключові слова: свобода праці, заборона примусової праці, право на працю, свобода вибору, соціально-економічні права, трудовий договір.

Аннотация. В статье затронута проблема понимания свободы труда и запрета принудительного труда. Автор пытается рассмотреть природу данных правовых конструкций. Отдельно поднимается проблема нарушения свободы труда в условиях коронавирусной инфекции COVID-19. Проведен анализ исследований ученых и предоставлено собственное мнение по этому вопросу. Предложены пути решения актуальных вопросов по этой теме.

Ключевые слова: свобода труда, запрет принудительного труда, право на труд, свобода выбора, социально-экономические права, трудовой договор.

Abstract. The article raises the issue of understanding freedom of labor and the prohibition of forced labor. The purpose of the article is to define the principle of freedom of labor and the prohibition of forced labor from the standpoint of modern reality. The author tries to consider the nature of these legal constructions. It is emphasized that forced or compulsory labor should not be confused with forced or compulsory labor. The problem of violation of freedom of work in the conditions of coronavirus infection COVID-19 also rises. An analysis of researchers' research was conducted and their own opinion on this issue was provided. The ways of the decision of actual questions on this subject are offered. It is concluded that freedom of labor begins from the moment of choosing one's future profession. It is noted that the exercise of this free choice and the prohibition to influence it is possible under a clear legal framework created by the state, which must take care of and create decent conditions for the development of citizens and the ability to protect their rights.

Key words: freedom of labor, prohibition of forced labor, right to work, freedom of choice, socio-economic rights, employment contract.

Постановка проблеми. Для трудового права одним із основоположних принципів є принцип свободи праці та заборони примусової праці. Право на працю є невід'ємним правом людини, а держава є відповідальною щодо забезпечення можливості реалізації цього права. Право на працю є в центрі уваги науки трудового права як одне з найважливіших соціально-економічних прав, оскільки з правом на працю пов'язані всі інші права та обов'язки працівника [1]. Не можемо не погодитися з цим висловом, оскільки в нормах трудового законодавства зазначено, що працівник є вільний у виборі місця роботи. Тобто ключовими моментами принципу свободи праці як будь-якої категорії, що ґрунтується на свободі, є добровільність вибору свого професійного майбутнього потенційним працівником.

Рано чи пізно майже кожна особа стикається з вибором місця роботи та реалізацією свого права на працю, адже переважна кількість людей заробляє собі на життя саме працею. Тому питання свободи праці, яка проявляється як на етапі обрання форми реалізації свого права на працю, так і далі вже в наявних правовідносинах, є актуальною.

Актуальності цьому питанню додає й те, що Україна перебуває на шляху розвитку та становлення сучасної демократичної країни. А демократичне суспільство неможливо уявити без свободи вибору як взагалі, так і щодо праці. Отже, зазначене свідчить про вчасність наукового дослідження свободи праці та заборони примусової праці.

Аналіз останніх досліджень. Зазначене питання порушувалося в роботах Т. Занфірової [2], О. Конопельцевої [1], О. Коваленко [3], О. Лавріва [4], О. Процевського [5], В. Хромейя [6]. Учені наголошували, що в процесі реалізації цього принципу виникають окремі теоретико-практичні проблеми, коли питання стосується віку, стажу роботи, статі, соціального походження, майнового стану, релігійних або політичних переконань, місця реєстрації особи та інші обставини [6]. Але, зважаючи на час, що пройшов від цих досліджень, й очікування на прийняття нового засадничого нормативно-правового акта, що має своєю метою замінити чинний Кодекс законів про працю України, ці питання потребують ревізії.

Відповідно **мета статті** полягає у визначенні принципу свободи праці та заборони примусової праці з позицій сучасної дійсності.

Виклад основного матеріалу. У Конституції України наголошено, що «в кожній людини є право на вільний розвиток своєї особистості» [7]. Свобода праці виявляється в добровільному, свідомому обранні конкретних форм застосування праці. Водночас мають ураховуватись особисті якості людини: покликання, здатність, професійна підготовленість, освіта, а також суспільна потреба [8]. Що таке свобода? Свобода насамперед – це можливість вільного

вибору. А свобода праці – це вже можливість вільного вибору місця роботи, саме виду роботи та вибору роботи, на яку людина погоджується самостійно.

Проблемі, пов'язаній зі свободою праці, приділяли увагу ще за радянських часів, коли цей принцип фактично був обмежений обов'язком працювати. Погляди радянських учених щодо свободи праці зводилися до поняття свободи трудового договору, однак для розуміння цього підходу треба враховувати ідеологічні межі того періоду [6].

Аналізуючи вищевикладене, можна ще раз зазначити, що прояв принципу свободи праці прогресував уже в радянські часи. Проблема свободи праці бере свій початок ще задовго до нашого народження. Та варто зазначити, що для радянських часів більше відповідає поняття свободи трудового договору, ніж праці.

Уже в сучасному світі частіше зустрічаються поняття «свобода праці» та «свобода вибору». Усі ми рано чи пізно робимо вільний вибір у нашому житті. Зараз ідеться саме про вибір особою своєї майбутньої професії. Цей вибір ми робимо, ще в школі, коли обираємо предмети для ЗНО. Адже ми беремо ті предмети, які знадобляться для нашої подальшої професії. Далі, після успішного складання незалежного оцінювання, обираємо ЗВО. І виникає питання, до чого тут принцип свободи праці? А саме із цього він і починається. Відомо багато випадків, коли ще в дитячому віці ми обираємо майбутню професію за бажанням або під натиском батьків, бо, на їхню думку, це буде краще. Я вважаю, що свобода праці розпочинається з обрання професії, саме коли людина за власним бажанням вступає в той чи інший ЗВО.

У нормах трудового законодавства зазначено, що працівник є вільним у виборі місця роботи. Тобто ключовими моментами принципу свободи праці, як будь-якої категорії, що ґрунтується на свободі, є добровільність вибору майбутнього потенційним працівником. Трудові відносини виникають на підставі укладення трудового договору між працівником і роботодавцем, за яким перший зобов'язується виконувати роботу, окреслену цим договором, дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку, а другий зобов'язаний виплачувати працівнику заробітну плату й забезпечувати умови праці, необхідні для виконання роботи, передбачені законодавством про працю, колективним договором та угодою сторін.

Із цього випливає, що роботодавцеві заборонено вимагати від працівника виконання роботи, не обумовленої трудовим договором [9, ст. 31].

Працівник може вільно як укладати, так і розривати трудові договори, коли йому це буде необхідно. Особа має право вільно розвиватися у будь-якій сфері діяльності, та ніхто не може перешкоджати їй у цьому. Держава має займатися вирішенням цієї проблеми. Кожного року повинні з'являтися нові робочі місця, відкриватися нові можливості для людини, що спонукають її

застосовувати свою здатність до праці, проявити свої особистісні якості. Для того, щоб після отримання вищої освіти, молодий фахівець мав змогу піти працювати туди, на кого він учився за власним бажанням. А не просто влаштуватися на роботу задля заробітку коштів або тому, що не вистачає місць для роботи за фахом. Підтвердженням цього є стаття 43 Конституції України, у якій зазначено, що «кожен має право на працю, що передбачає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується» [7]. Слушно зазначив В. Прокопенко: «Свобода завжди полягає в можливості вибору поведінки» [8, с. 46].

Також справедливою є думка О. Коваленко: «Держава повинна виконувати свої обов'язки перед людиною і створювати засоби для успішної реалізації цієї можливості. Маючи право на працю, будучи його носієм, людина сама вирішує, що з ним робити, а держава забезпечує: по-перше, можливості для його здійснення і користування ним; по-друге, рівність усіх осіб у цих, забезпечених, можливостях у розумінні однакових, без привілеїв чи обмежень, умовах» [3, с. 69].

Свобода праці, зокрема право на працю, несумісна з примусовою працею, оскільки в протилежному випадку не може бути й мови про свободу праці та право на працю, як можливість, яку кожен вільно обирає або на яку вільно погоджується. Саме тому примусовій праці притаманні такі риси:

1) відсутність добровільного бажання особи надати свої послуги для виконання певної роботи (наприклад, наказ про виконання роботи, що здійснюється під загрозою покарання в разі невиконання);

2) можливість застосування покарання чи насильства у випадку відмови від виконання такої роботи. Реалізація права на працю здійснюється шляхом укладення трудового договору, що найбільш повно відповідає принципу свободи праці та виключає примусову працю. Добровільність вступу до трудових відносин дозволяє задовольнити не тільки інтереси самого працівника у виборі роду й місця трудової діяльності, але й потребу роботодавця в підборі кваліфікованих працівників з урахуванням виробничих потреб і особливостей роботи, оскільки договірний характер праці в поєднанні з можливостями вибору професії дозволяє гарантувати свободу й добровільність праці [1].

Правильно та логічно зазначено, що свобода може бути здійсненою тільки там, де примус заборонено. І сучасне законодавство примусову працю забороняє. Конвенція Міжнародної організації праці № 29 1930 р. визначила примусову чи обов'язкову працю як «будь-яку роботу чи службу, що її вимагають від якої-небудь особи під загрозою якогось покарання й для якої ця особа не запропонувала добровільно своїх послуг» [10, ст. 2, п. 1]. Отже, для застосування своєї здатності до праці, для взяття участі в трудовій діяльності особа має самотійно, вільно вирішити питання застосування цієї своєї здатності.

Однак свободу неможливо уявити без заборони. У нашому випадку свободу праці без заборони примусової праці. Боротьба з примусовою працею є однією з найскладніших проблем сучасного світу. Порушення заборони примусової праці позбавляє особу можливості вільного вступу й участі в трудових правовідносинах, а також можливості нормальної реалізації працівниками інших належних їм трудових прав [11]. Погоджуючись із тим, що в разі примусової праці особа не має змоги нормально реалізувати інші належні їй трудові права. Варто також звернути увагу на те, що якість та продуктивність праці, яку людина виконує через силу або під натиском, залишає бажати кращого.

Заборону примусової праці в Україні встановлено на конституційному рівні. Відповідно до ст. 43 Конституції, «використання примусової праці забороняється» [7]. Поняття «примусова, або обов'язкова праця не охоплює: будь-яку роботу чи службу, що вимагається за законами про обов'язкову військову службу, що є частиною звичайних цивільних обов'язків; що вимагається від особи внаслідок вироку суду; що виконується внаслідок надзвичайних обставин, тобто війни або лиха, або загрози лиха; дрібні роботи громадського характеру, які виконуються на користь громади» [7, ст. 43].

Варто погодитись із О. Коваленко, що категорія свободи, якщо можна так висловитися, «вплетена» в трудове право. Власне, трудове право бере свої витоки із свободи – бо його поява ознаменувалася визнанням людини як єдиного творця духовних і матеріальних благ, як соціальної цінності, а не об'єкта товарообороту [3, с. 211].

Очевидним є те, що заборона примусової праці має такі випадки, де до особи застосовується примус, але примусовою працею такі дії не вважаються. У кримінальному та адміністративному праві санкції в деяких випадках дозволяють, умовно кажучи, нівелювати принцип свободи праці внаслідок певних порушень, учинених особою.

Наприклад, візьмемо громадські роботи. Це такі роботи, що виконує винувата особа у вільний від роботи чи навчання час за вироком суду. Узимку вона може чистити дороги від снігу, восени прибирати листя. Саме рішення суду, яке особа має виконати, є формально примусом до роботи.

Однак, зауважимо, що це тільки за формальними ознаками, бо ні чинні міжнародні акти, ні Конституція України ці роботи примусовою працею не визначають і подають ці роботи як винятки, що хоча й мають виконуватись особами всупереч їхній волі, але примусовою роботою не вважаються. Так зазначається в Конвенції Міжнародної організації праці № 29 1930 р. [10], у ст. 43 Конституції України [7].

На нашу думку, також неможливо оминати проблему, з якою людство зіштовхнулося в останній рік минулого десятиліття. Ідеться про коронавірусну

хворобу COVID-19. Якщо, наприклад, на момент початку карантину в когось була власна улюблена справа (нехай це буде салон краси), то вже після першого локдауну ця людина залишилася без можливості реалізувати своє право на працю. Було знищено ту роботу, яку вона обрала вільно, відповідно до принципу свободи праці. На практиці свобода вибору зникла, бо ні з чого стало обирати – і це є значною проблемою, яку має вирішити держава, бо вона гарантує конституційні права людини.

Хочемо також зауважити, що не треба плутати примусову або обов'язкову та необхідну або вимушену працю. Примусова – викликана через натиск та погрозу за невиконання цієї праці. Але все одно за ухилення від виконання цієї роботи передбачене покарання. Необхідна або вимушена праця є роботою, мотив якої був викликаний через зовнішні чинники. Тобто людину спонукали якісь обставини.

На думку О. Процевського, не можна ототожнювати примусову працю з поняттям необхідної праці. Примусова або обов'язкова праця, як це сформульовано в Конвенції МОП, – та робота, виконання якої вимагається від будь-якої особи під загрозою покарання за відмову від її виконання. Необхідна праця – украй потрібна, закономірна праця. Коли ж ідеться про обов'язкову працю, то одразу з'являється відтінок повинності, примушування, приневолення [5].

Висновки. Підсумовуючи, варто зазначити, що свобода праці розпочинається ще з моменту обрання людиною своєї майбутньої професії. Взагалі, кожний з нас від народження є вільним. З певними правами та обов'язками, але вільним. Ніхто не має права впливати на наш вибір, а отже, примушувати робити так, як буде вигідно комусь за наш рахунок, усупереч нашої волі. Та найголовніше, що здійснення цього вільного вибору та заборона на нього впливати є можливим за умови чіткої юридичної площини, створеної державою, яка має піклуватися та створювати гідні умови для розвитку громадян і можливості захищати свої прав. На нашу думку, держава має не лише встановлювати правила, але й уміти спонукати та забезпечувати до їхнього виконання.

Проблема свободи праці та заборони примусової праці, порушена в цій статті, має чимало досі невирішених питань, над якими варто замислитись у подальших роботах. Особливо проблемним є механізм забезпечення свободи праці в умовах боротьби з коронавірусною інфекцією COVID-19, розгляд якого є перспективним для наукових досліджень.

Література

1. Конопельцева О. О. Заборона примусової праці як принцип трудового права. Право та інновації. 2017. № 2 (18). С. 98–104. URL: <https://ndipzir.org.ua/wp-content/uploads/>

[2017/06/ Konopeltseva18.pdf](#); 2. Занфірова Т. Особливості принципу свободи праці в трудовому праві України. *Публічне право*. 2017. № 1. С. 161–166. URL: [file:///C:/Users/user/Downloads/Telegram%20Desktop/pp_2017_1_23.pdf](#); 3. Коваленко О. О. Свобода волі працівника і роботодавця та її вплив на укладання, зміну та припинення трудового договору: монографія. Харків: ХНАДУ, 2015. 348 с.; 4. Лаврів О. Я. Принцип свободи праці в трудовому законодавстві України. URL: [http://www.apdp.in.ua/v46/10.pdf](#); 5. Процевський О. І. Новий зміст права на працю – основа реформування трудового законодавства України. *Право України*. 1999. № 6. С. 101–105. 6. Хромей В. Свобода праці як важлива гарантія конституційного права на працю. URL: [http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2016/1/part_2/6.pdf](#); 7. Конституція України: закон України від 28.06.1996. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text](#); 8. Прокопенко В. І. Трудове право України: підручник. Харків: Консум, 1998. 480 с.; 9. Кодекс законів про працю України. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text](#); 10. Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 від 28.06.1930. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_136#Text](#); 11. Войтенко О. О. Заборона примусової праці в трудовому законодавстві України. URL: [http://www.lsej.org.ua/3_2019/31.pdf](#).